

ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗАВОЛОДІННЯ ВІЙСЬКОВИМ МАЙНОМ ЧЕРЕЗ ШАХРАЙСТВО, ВЧИНЕНЕ ВІЙСЬКОВОЮ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ

THE PERSON OF THE CRIMINAL AS AN ELEMENT OF THE CRIMINAL CHARACTERISTICS OF THE TAKING OVER THE MILITARY PROPERTY BY SCAMMING COMMITTED BY THE MILITARY

Дем'яновський В.В., аспірант кафедри кримінального процесу та криміналістики факультету № 1

Інститут з підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції Львівського державного університету внутрішніх справ

У статті розглянуто теоретичні питання, пов'язані з таким елементом криміналістичної характеристики заволодіння військовим майном через шахрайство, вчинене військовою службовою особою, як особа злочинця.

Проаналізовано думки вітчизняних і зарубіжних учених щодо проблемних питань визначення особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики заволодіння військовим майном через шахрайство, вчинене військовою службовою особою.

Сформульовано мету дослідження, якою є детальний аналіз особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики заволодіння військовим майном через шахрайство, вчинене військовою службовою особою, що суттєво сприятиме слідчому та іншим підрозділам у практичній діяльності під час розслідування кримінальних правопорушень цієї спрямованості.

Здійснивши характеристику особистості шахрая-військовослужбовця, визначено причини, які спонукають його до протиправної діяльності.

Проаналізувавши криміналістичну та кримінологічну літературу, названо причини шахрайств у цивільній та у військовій сферах.

Проаналізувавши судову практику досліджуваного нами кримінального правопорушення, можна стверджувати, що воно найчастіше вчиняється чоловіками. Установлено таке: чим вища посада і звання військовослужбовця, тим сильніше спостерігається перехід від насильницьких кримінальних правопорушень до мотивації користі.

Дослідивши характеристику особистості до здійснення кримінальних діянь, ми пропонуємо властиві їй позитивні і негативні особливості.

У статті встановлено, що шахрай-військовослужбовець (із погляду кримінології, соціології та психології, судячи з вивчених матеріалів слідчої та судової практики) є зрілою і сформованою особистістю, що володіє, як правило, низькою правовою культурою, яка призводить до свідомого порушення норм права. Одним з основних факторів, що характеризують особистість військового шахрая, є бажання швидкого кар'єрного зростання або повне його ігнорування в короткий (тимчасовий) термін перебування на посаді, що призводить до негативного впливу на обстановку в колективі, безвідповідальне ставлення до своїх обов'язків та можливих наслідків.

Ключові слова: військове майно, військовослужбовець, заволодіння, кримінальне правопорушення, криміналістична характеристика, шахрайство.

The article considers theoretical issues related to such an element of criminal characteristics of military property by fraud committed by a military official.

The opinions of domestic and foreign scientists on the problematic issues of defining the identity of a criminal as an element seizure of military property by fraud committed by a military official.

The purpose of the study is created, namely a detailed analysis of the criminal as an element of criminal characteristics seizure of military property by fraud committed by a military official, which will significantly assist the investigator and other units in their practice during the investigation of criminal offenses.

Having characterized the personality of the swindler-serviceman, the reasons which motivate him to illegal activity are defined.

Having analyzed criminalistic and criminological literature, the reasons for the establishment of fraud in civil and military spheres are named.

Having considered the judicial practice of the criminal offense we were investigating, it can be argued that it is committed by men. It is established that according to the generally accepted statistics, the higher the position and rank of the serviceman, the stronger the transition from violent criminal offenses to the motivation of benefit.

Having studied the pre-criminal characteristics of the individual, its inherent positive and negative features are proposed.

The article establishes that a swindler-serviceman from the point of view of criminology, sociology, and psychology, judging by the studied materials of investigative and judicial practice, is a mature and well-formed person with a low legal culture, which leads to a deliberate violation of law. One of the main factors that characterize the personality of a military fraudster is the desire for rapid career growth or complete disregard for it in a short (temporary) period, which leads to a negative impact on the situation in the team, irresponsible attitude to their responsibilities and possible consequences.

Key words: military property, serviceman, abuse of trust, criminal offense, criminalistic characteristics, fraud.

Зараз, коли на Сході України ведеться антитерористична операція (Операція об'єднаних сил), в час, коли на ефективне функціонування Збройних Сил України та військові формування затрачаються великі кошти, перед правоохоронними органами виникає питання захисту економічних справ держави та збереження військового майна від розкрадань, привласнень, розтрат, а також заволодіння ними через шахрайство чи зловживання службовим становищем.

Заволодіння військовим майном через шахрайство, вчинене військовою службовою особою, наразі є великою проблемою в Збройних Силах України.

Забезпеченість усіма засобами, необхідними для оборони України, є неможливим без багатьох елементів. Одним із таких елементів є відповідне матеріальне поста-

вання Збройних Сил, військових формувань України, що передбачає закупівлю, застосування, схоронність та відчуження військового майна.

Згідно із Законом України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» військове майно – це державне майно, закріплене за військовими частинами, закладами, установами та організаціями Збройних Сил України. До військового майна належать будинки, споруди, передавальні пристрої, всі види озброєння, бойова та інша техніка, боєприпаси, пально-мастильні матеріали, продовольство, технічне, аеродромне, шкільське, речове, культурно-просвітницьке, медичне, ветеринарне, побутове, хімічне, інженерне майно, майно зв'язку тощо [1].

Негайна необхідність у розробці сучасного криміналістичного забезпечення розслідування заволодіння вій-

ськовим майном через шахрайство, вчинене військовою службовою особою, вбачається з потреб працівників правоохоронних органів та судової практики. До причин, які вказують на неякісні кримінальні провадження, можна зарахувати: низьку фахову підготовку слідчих та оперативних працівників; невчасне і недетальне проведення слідчих (розшукових) дій (допити свідків, огляд місця події); неналежну взаємодію правоохоронних та інших органів.

Проблемні питання кримінальної відповідальності за військові кримінальні правопорушення та методики розслідування військових кримінальних правопорушень досліджували такі вчені: С. Албул, Г. Андрусевич, І. Білий, В. Бодаєвський, В. Волчок, А. Вульфферт, Б. Гнатевич, С. Денисов, А. Задоян, В. Калтигін, Т. Касько, М. Карпенко, Б. Леонов, А. Лобанов, В. Матвійчук, М. Нікітченко, С. Орловський, В. Панов, Є. Пузиревський, М. Сенько, М. Туркот, М. Хавронюк, С. Черкасов, М. Шулепов, Н Щегель, Д. Яворницький та ін.

Попри це, системний аналіз елементів криміналістичної характеристики розслідування заволодіння військовим майном через шахрайство, вчинене військовою службовою особою, залишився недостатньо висвітленим, що і підтверджує актуальність досліджуваної теми.

Метою статті є аналіз особи злочинця як елементу криміналістичної характеристики розслідування заволодіння військовим майном через шахрайство, вчинене військовою службовою особою.

Говорячи про шахрайство загалом, можна сміливо стверджувати, що воно виникло одночасно з такими явищами, як людство, звичаї, суспільство, держава, право, закон та політика. Будучи заручником чи моделюючи якусь ситуацію, людина користується методами переконання, побудованими на аналізі конкретної обстановки, щоб отримати потрібний їй результат. Якщо цей результат є злочинним, то для його досягнення науці відомі два основні способи, як-от обман та зловживання довірою, які знаходять своє відображення в диспозиції ст. 190 КК України, присвяченій шахрайству.

Фактична мета обману та зловживання довірою – це отримання бажаного результату через спотворення (маніпулювання) інформації, завдяки чому в опонента (внаслідок потерпілого) створюється хибне уявлення про навколишню дійсність (істину). У науці виокремлюють такі способи маніпулювання інформацією, як умовчання, селекція, перекручування, спотворення, перевертання та конструювання [2, с. 7].

Наслідки зазначеного злочинного маніпулювання інформацією призводить до скоєння шахрайства, яке завдає потерпілому як матеріальної, так і моральної шкоди, тобто потерпілий вірить злочинцеві, а про те, що його обдурили, розуміє лише через якийсь час.

Ураховуючи різні види та форми шахрайства, особливого значення законодавець надає обману та зловживанню довірою військовослужбовцем.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» військовослужбовцем є особа, яка несе військову службу. У ст. 2 Закону вказується, що військова служба є державною службою особливого характеру, яка полягає в професійній діяльності придатних для неї за станом здоров'я і віком громадян України (окрім випадків, визначених законом), іноземців та осіб без громадянства, пов'язаних з обороною України, її незалежності та територіальної цілісності [3].

Правовий захист військовослужбовців визначено Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», де зазначено, що військовослужбовці користуються всіма правами і свободами людини та громадянина, гарантіями цих прав і свобод, закріпленими в Конституції України та законах України, з урахуванням особливостей, установлених цим та іншими законами [4].

Особистість злочинця, який вчинив шахрайство, є важливою ознакою криміналістичної характеристики цих кримінальних правопорушень і визначає можливість їх скоєння військовослужбовцями.

На думку більшості вчених-криміналістів (Ф. Глазиріна, В. Жбанкова, І. Карпець, М. Міненко, К. Чернова та інших) особистість злочинця є складним комплексом ознак, які виражають його сутність, і лише комплексне вивчення особистості може позитивно вплинути на розкриття, розслідування та попередження кримінального правопорушення [5, с. 16].

Р. Белкін, говорячи про виняткове значення вивчення характеристики особистості злочинця, зазначав, що ця обставина дає можливість визначити коло осіб, серед яких можуть перебувати злочинці; окреслити версії; встановити мету, мотив, спосіб скоєння та приховування кримінального правопорушення, а також місцезнаходження об'єктів, які розшукуються [6, с. 191].

Характеризуючи особистість шахрая у військах, необхідно звернути увагу на причини, які спонукають його до протиправної діяльності.

У криміналістичній та криминологічній літературі обґрунтовано вважається, що основними причинами шахрайства у цивільній та військовій сферах є:

- відчужувальні умови мікросередовища, в якому наявний негативний вплив на особистість [7, с. 109];
- у край несприятливі тенденції в економіці;
- втрата суспільних цінностей у соціально-духовній сфері;
- суперечності між офіційними нормами поведінки та фактичною поведінкою частини населення;
- суперечності між освітою та вихованням [8, с. 46];
- дефекти правосвідомості, що формуються під впливом низки негативних факторів навколишнього середовища та особистісних якостей [9, с. 18].

Такий вид кримінальних правопорушень вчиняється чоловіками. Жінки можуть бути співучасниками кримінального правопорушення (пособниками тощо) або використовуватися як прикриття, займаючи при цьому незначне посадове становище або будучи цивільним персоналом. Відповідно до слідчої і судової практики жінки не піддаються кримінальному переслідуванню, виступаючи як свідки звинувачення, оскільки не мають професійних знань і навичок у вказаній сфері, а також не можуть передбачати заподіяння шкоди діями чи бездіяльністю [10].

Вік злочинців, які здійснюють заволодіння військовим майном через шахрайство, вчинене військовою службовою особою, становить від 21–23 (закінчення військового училища) до 50 років. Зазначена різниця у віці характеризується специфікою військової служби та призначенням на посади. При цьому треба враховувати, що офіцерський склад у період служби з 21 до 23 років (від лейтенанта до старшого лейтенанта) схильний до шахрайства в 11% випадків, з 23 до 34 років (від старшого лейтенанта до підполковника) – у 53% випадків, із 34 і вище (від підполковника до генерала) – у 36% випадків. Прапорщики та військовослужбовці контрактної служби (сержанти, старшини та ін.), враховуючи відсутність перспективи кар'єрного зростання та небажання переміщатися в інші військові частини округу, здійснюють ці розкрадання незалежно від віку [10].

При цьому необхідно враховувати таке: чим вища посада і звання військовослужбовця, тим сильніше спостерігається перехід від насильницьких кримінальних правопорушень до мотивації користі [11, с. 154].

Із перерахованих категорій військовослужбовців кількість одружених становить 65%, неодружених – 18%, розлучених – 17%.

Місцем проживання злочинців була територія військової частини – у 15% випадків, інші 85% проживали за її межами.

Крім того, для військовослужбовців, які вчиняють кримінальне правопорушення, притаманний високий рівень спеціальної (професійної) освіти (фінансово-економічна або тилова). Відповідно до вивчених особистих справ військовослужбовців, притягнутих до кримінальної відповідальності за заволодіння військовим майном через шахрайство, офіцери, які мають вищу освіту, становлять 87%, сержанти та прапорщики, які мають середньо-спеціальну та професійну освіту, становлять 13%.

На додаток до сказаного необхідно зазначити: крім навчання в тому самому військовому училищі (незалежно від року випуску), враховуючи ту чи іншу сферу, вони проходять службу, як правило, в одному військовому окрузі, об'єднанні та з'єднанні, де замінюють одне одного (згідно з установленою ротацією). Цей фактор призводить до виникнення стійких неслужбових зв'язків між посадовими особами (зав'язування знайомств, поява дружніх відносин та підтримання військових традицій), що тягне за собою приховування фактів розкрадань, нестачі коштів та військового майна (прикриття одне одного, складання документів, що спотворюють дійсність), а також протидію роботі правоохоронних та органів контролю.

Відповідно до судово-слідчої практики з військовослужбовців, які здійснюють досліджуване нами шахрайство, раніше не судимі становлять 90%, раніше засуджені один раз за цією ж статтею КК – 3%, раніше судимі один раз за інше кримінальне правопорушення – 7% [10].

Аналізуючи дозлочинну характеристику особистості досліджуваного нами шахрайства, слід визначити її позитивні і негативні особливості.

До позитивних особливостей належать такі: участь у громадському житті, що становить 26%; наявність високих показників на службі – 35%; наявність нагород та заохочень – 98% та участь у зонах збройних конфліктів – 85%.

Окремо слід зазначити, що багато військовослужбовців, які заволоділи військовим майном через шахрайство, служили в зонах збройних конфліктів, виконували миротворчі місії, були відзначені державними та відомчими нагородами різного рівня, мали знайомства з представниками органів військового управління, державної та муніципальної влади, громадських і політичних організацій (деякі з яких донедавна були товаришами по службі або колишніми військовослужбовцями).

До негативних особливостей характеристики особи належать такі: порушення службової дисципліни та посадових обов'язків, що має місце у 64% осіб; порушення секретного діловодства – у 18% та скоєння адміністративних правопорушень – у 87%.

Відповідно до судово-слідчої практики та враховуючи особливості та умови проходження військової служби, заволодіння військовим майном через шахрайство, вчинене військовою службовою особою, може відбуватися індивідуально (25%), у складі групи (70%) та організо-

ваною злочинною групою (5%). Розглядаючи ставлення суб'єкта до кримінального правопорушення та його роль, якщо шахрайство скоєно групою осіб, то організатор наявний у 35% проваджень, підбурювач – у 10%, виконавець – у 40%, пособник – у 15%.

За ступенем стійкості групи і часу з моменту її утворення (до скоєння останнього кримінального правопорушення, зокрема єдиного) поділяються так: від 7 днів до 1 місяця – 5% випадків, від 1 до 3 місяців – 10%, від 3 місяців до 1 року – 25%, понад рік – 60%.

Група утворювалася, як правило, внаслідок випадкового збігу обставин у 5% випадках, у процесі навчання у ВНЗ – у 30%, у процесі виконання бойового завдання чи навчань – у 25%, на ґрунті спільних інтересів (полювання, риболовля, дайвінг та ін.) – у 22%, на ґрунті спільного дозвілля – у 18% [10].

Шахрай-військовослужбовець (із погляду кримінології, соціології та психології, судячи з вивчених матеріалів слідчої та судової практики) є зрілою і сформованою особистістю, що володіє, як правило, низькою правовою культурою, яка призводить до свідомого порушення норм права. Однак є беззаперечне підпорядкування у виконанні вимог та завдань вищого керівництва (незалежно від того, чи суперечить це інтересам військової служби та чинному законодавству), що призводить до втягування в злочинну діяльність товаришів по службі, появи корупційних зв'язків із посадовими особами представницьких органів влади, цивільних відомств та представників кримінальних структур.

Одним з основних факторів, що характеризують особистість військового шахрая, є бажання швидкого кар'єрного зростання або повне його ігнорування в короткій (тимчасовий) термін перебування на посаді, що призводить до негативного впливу на обстановку в колективі, безвідповідальне ставлення до своїх обов'язків та можливих наслідків.

Військовому шахраю притаманні такі елементи, як корисливість, жадібність, хвастливість, підвищена самооцінка по службі та низька соціальна.

Загалом, такої точки зору дотримуються більшість учених, які обґрунтовано вважають, що злочинець-військовослужбовець – це особистість, часто холеричного темпераменту, що має набутий у військових навчальних закладах досвід агресивно-насилницької поведінки, корисливі спонування (пов'язані і не зовсім пов'язані з кар'єрним зростанням), що піддається опосередкованому впливу представників кримінального світу (зокрема, організованої злочинності), що володіє психологією «тимчасовика» і байдужа до долі підлеглих і армії загалом.

Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що отримання повної та об'єктивної інформації про особу злочинця під час розглянутого виду шахрайства є ключовим і визначальним для виявлення, розкриття, оперативного супроводу та розслідування цього кримінального правопорушення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про правовий режим майна у Збройних Силах України : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1075-14#Text>.
2. Волохова О.В. Расследование преступлений, связанных с обманом. Москва : Издательство «Юрлитинформ», 2008. 218 с.
3. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25.03.1992 р. № 2232-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>.
4. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей : Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>.
5. Дьячков А.М. Психологические аспекты личности современного мошенника и приемы, используемые им для обмана граждан. *Безопасность бизнеса*, 2005. № 1. С. 12–18.
6. Белкин Р.С. Курс советской криминалистики. Т. 3. Москва : Изд-во Акад. МВД СССР, 1979. 407 с.
7. Литвинов В.И. Корыстные посягательства на личную собственность и их предупреждение. Минск, 1989. 271 с.
8. Ковбенко Н.Д. Причины и условия, детерминирующие мошенничество. *Российская юстиция*. 2008. № 3. С. 45–47.
9. Шестаков В.А. Отдельные криминологические характеристики правосознания военнослужащих. *Военно-юридический журнал*. 2008. № 8. С. 17–21.
10. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua>
11. Дикун И.П. Криминология : учебное пособие. 2-е изд. перераб. и доп. Минск : ГИУСТ БГУ, 2008. 312 с.